

»Falirodalom«

A *Mercure de France* furcsa szöveget közöl legutóbbi számában. *Le langage du mur* (A falak beszéde) címmel azokról a szövegekről számol be, amelyeket az emberek minden korban — ma is — a falak vakolatába és a fák kérgébe vésnek, sajátos, különös irodalmat teremtve. Ezzel az irodalommal, amelynek megnyilvánulásait magunk is nap mint nap láthatjuk, foglalkozik a cikk írója, bizonyos Brassai, már vagy 40 esztendeje. A falak beszéde egyébként csak egy része annak a szövegnek, amelyet Brassai *Graffits* című bőven illusztrált könyvében a közeljövőben ad ki az Éditions du Temps.

A könyvben közlendő fényképek egyébként már bejárták a világot, 1956 októbere és 1957 januárja között egy New York-i múzeumban, 1958 szeptemberében és novemberében a milánói művészeti intézetben, 1960 októberében és novemberében a Baden-Baden-i Kunsthalleban, 1961 júliusában Hannoverben, végül 1961 októberében és novemberében Majna-Frankfurtban állították ki őket.

Brassai ezt a rendkívül érdekes és négy évtized óta tanulmányozott jelenséget nem azzal magyarázza, hogy a főliratok szerzői kárt akarnak okozni, hanem azon a véleményen van, hogy ily módon örökítik meg emléküket mindazok, akik nem építhetnek piramisokat és székesegyházakat.

„Azok a költői pillanatok — mondja Brassai —, amikor teljesen átéljük a lét lüktetését, olyan erős élményt jelentenek, hogy valahol rögzíteni kell, meg kell valahol örökíteni — mindegy, hol: falon, kővön, fa kérgén.

Olyan régi ez a vágy, akárcsak az ember. Cáfolhatatlan nyomait találjuk már Pompejiben is. „Romulus volt itt Staphicával” — karcolta a falra egy pompeji szerelmes. — „Itt lakik a boldogság!” — Ezeket a szavakat egy pék írta háza falára. — „Szodoma és Gomorha!” — írta a falra egy ismeretlen pompeji polgár, mielőtt a hamu betemette.”

Brassai idézi Réstif de la Bretonne francia író „falfőliratait” is. Réstif de la Bretonne-nak az a bizarr szokása volt, hogy telefirkálta a Saint Louis sziget kőkerítéseit.

— Miért? — teszi föl a kérdést Brassai. — Miért kellett egy embernek, aki 250 könyvet írt, életének naplóját falakra firkálnia, ahelyett, hogy papírra vetette volna őket?

„A vonások keménysége, az izmok feszülése — magyarázza — nagyobb élvezetet okozott neki az írásnál. Minél szilárdabban rögzítette meg a pillanat élményét, annál mélyebben vésődött emlékezetébe az érzés. Szüksége volt testi erőfeszítésre, a Szajna, tavaszi zápor, az őszi éjszakák illatára, a fáklyák fényére, az érc csikorgására, hogy az esemény mélyen az emlékezetébe rögződjék.

„A teendő: életre keltetni a múltat, hogy olyan legyen, mint a jelen” — többek között ezeket a szavakat is a falra írta Réstife de la Bretonne. Olyan modernek ezek a szavak, mint maga Proust, aki egy régen, még gyermekkorában elfogyasztott sütemény illata emlékének segítségével mozdította meg emlékezésének hatalmas sziklatömbjeit.

„Az örökkévalóságra vágytak ezek az emberek, önmagukat akarták túlélni, mulandó életüket óhajtották tartósítani” — állapítja meg Brassai.

Sokszor azonban csalódtak. Az idő néha előbb elpusztítja a falakat és a sziklákat, mint egy papirusztekerceset. Hát nem ezt bizonyították azok a följegyzések is, amelyekre nemrégiben bukkantak a Holt-tenger partján? Réstif „fölratainak” is nyoma veszett volna, ha ő maga nem gyűjti őket egybe *Mes inscriptions* (Följegyzéseim) című könyvében. Azóta — két évszázada már ennek — a Saint Louis szigetén állott hajdani kökerítések minden téglája nyomtalanul eltűnt. Mert a falak kihívást jelentenek az emberek számára, a magántulajdont, a fönnálló rendszert védelmezik; ezért kénytelenek eltérni mindenfajta tiltakozást, sértést, követelést, ezért kényszerülnek türelmesen elviselni mindenféle — politikai, szexuális és társadalmi — szenvedélyt. Ezért rombolják le az emberek először a falakat, és nem véletlen, hogy a francia forradalom a Bastille egyik falának ledöntésével kezdődött.

Mégis — hangsúlyozza Brassai —, amint a világ hőmérséklete a magasba szökken, új és új föliratok lepik el a falakat. Egy ilyen új keletű fölirat 1959-ből származik. Egyetlen betűből áll, egy P-ből, s ellepte Madrid, Valencia, Barcelona és Sevilla épületeinek falait. A „Protestáljatok!” szó kezdőbetűje...

Az írófeleség az íróról

D.H. Lawrence, az érzelmi problémák szenvedélyes kutatója mellett egyetlenegy lelki terhetől mentes ember élt: a felesége, Frieda Richthofen, aki 26 évvel élte túl férjét. Frieda Richthofen, aki D.H. Lawrence számára az egészséges egyszerűséget jelentette, sok megértést tanúsított férje nehéz életútja iránt. Kiderül ez *Memoirs and Correspondence* (Emlékiratok és levelek) című könyvéből, amit a közelmúltban adott ki a londoni Heinemann kiadóvállalat, s amelyről a *Times Literary Supplement* számolt be.

Frieda Lawrence tizenegy töredékben emlékezik férje életére, ezek, valamint néhány tanulmány és levél alkotják a könyvet. Határozottan Lawrence védelmére kel, aki a maga bigott korában egyáltalán nem bigott műveket írva, sok nehézséggel került szembe.

„Mindig akad majd valaki — állapítja meg Frieda Lawrence —, aki nekiül s megír egy cikket vagy könyvet, s nagy hévvel

bizonygatja, hogy az a Lawrence bizony gazember volt. Kényelmesen hátradőlve karosszékükben, talán éppen egy olyan ablak mellett ülve, amely valamelyik egyetem épületére néz, így szólnak magukban ezek az emberek: „Hála legyen szerencsés csillagzatomnak, nem vagyok olyan, mint Lawrence!” Emberi lények vagyunk, nem elefántok, se madarak, sem pedig tengeralattjárók, az a feladatunk hát, hogy, amennyire csak lehet, embert faragjunk magunkból, márpedig ha így nézzük a dolgokat, Lawrence nem volt gazember. Ha azt olvasom, hogy egy bizonyos Ford úr kijelentette: „Ot centet sem adnék a világ minden művészetéért!” — megállapítom, hogy ez a mondás nevetséges, de van benne némi nyoma a gazemberségnek... Viszont lehetséges, hogy Hitler nagyon is értett a szervezéshez, de biztos, hogy gazember volt!”

Ne higgyük azonban, hogy Frieda Lawrence-et vak odaadás vezérelte. Ítélképessége rendkívül kifinomult, szinte tévedhetetlen, amikor Lawrence gyermekkoráról írva megállapítja:

„A gyermekek egy meghatározott környezetben, légkörben jönnek a világra, s a legtöbb esetben egész életükben nem szabadulhatnak belőle. Elsősorban Európában van így, Amerikában már kevésbé. A gyermek tudatára ébred környezetének, és alkalmazkodik hozzá, vagy kétkedik benne. A születés és a halál közötti időszak nem éppen hosszú, és ritkán van alkalom az integrálódásra vagy a különválásra. Meg aztán nem is sok olyan dolog akad, amellyel egyesülhetünk. Mindenekelőtt közéjük tartozik a családnya. Lawrence szeretetének minden erejével kapaszkodott édesanyjába. Így akarta kitölteni azt a nagy űrt, amit az élet teremtett benne. Nehéz, túlon túl súlyos feladat ez minden gyermek számára, és ez a körülmény keltette Lawrence-ban a nőktől való félelmet. Munkáscsaládban született. Jól ismerte a munkásokat, tudta, hogyan reagálnak a körülöttük történő dolgokra, ismerte nagylelkűségüket, de azt is, hogy képtelenek elvont gondolkodásra és arra, hogy elhiggyék: a gondolkozóképességet jóra is föl lehet használni. Ez volt Lawrence tragédiája: környezete nem értette meg, és nem is tudott az ő módján gondolkogni. Kezdetben mégis a munkásoknak írt, mert szerette őket. Egyéniségének leglényegesebb része éppen az a képesség volt, hogy tudott szeretni, de nem elvakult szeretettel, hanem világos érzelmekkel. Az is énjének lényegéhez tartozott, hogy a másokhoz való viszonyát egészen az érzelmek gyökeréig kutatta. Határtalan felelősséget érzett minden tette iránt, sokat gondolkozott, sokáig tétovázott, de ha eljutott a döntésig, szilárdan kitartott mellette.”

Az irodalmi díjak — a ma mecénásai

Az irodalmi díjak idénye után a francia irodalmi körökben élénk eszmecsere indult az irodalmi arénába özönlő pénz- és reklámáradatról, amely egyeseket szabályos időközönként magasba emel, másokat lesújt — sohasem egészen véletlenül, de kissé mindig szeszélyesen.

Az alábbiakban közöljük az Arts szerkesztőségének interjút, illetve a beszélgetés egy részét, amelyet a lap szerkesztője Henri Thomas-szal, a Fémina-díjas *Remontoire* című regény szerzőjével, Roger Bordier-vel, a Renaudot-díj nyertesével, továbbá a Goncourt-díjas Jean Cau-val folytatott. Nem azért, hogy

valami újszerűt mutassunk be — jelen esetben nincs is rá mód —, ellenkezőleg: azért, hogy leszögezzük: az alapvető problémák az egész világon azonosak.

Jean Cau, visszakanyarodva a múltba, így nyilatkozott:

— Hajdan az uralkodók voltak az irodalom mecénásai, s azért tartottak el egy-egy író, mert egyszerűen tetszett nekik. Ezután, a XIX. században alakult ki az irodalom társadalmi támogatása, s tartott egészen a közelmúltig, Proustig és Gide-ig. Más szóval: az író mindenekelőtt a polgári osztály terméke, kinövése volt, még akkor is, ha úgy elárasztotta szitkokkal a polgárságot, mint Flaubert. Mindig biztos lehetett benne, hogy majd csak akad egy-egy irodalmi szalon, amely befogadja, egy jó barát, aki megvédelmezi, egy csendes ház, ahol menedéket talál. Ma már nem így van. Az író kivált a polgári osztályból. Nem mondom, hogy már nem polgár, de kapcsolatai a polgári világgal megváltoztak, és a polgárságra gyakorolt hatása sem azonos már. Az író manapság magányosabb, mint bármikor volt. Ennyit az író helyzetéről. A mecénás-uralkodók és a polgárság támogatása után talán az irodalmi díjak képviselik az utolsó mecénásokat. Csakhogy az irodalmi díjak nem állandóak, egy életben egyszer pottyannak az ember ölébe. Az írón áll, hogy ez a váratlan, egyetlen egyszeri ajándék ne fecsérelődjék el és — ne is ölje meg.

Henri Thomas így nyilatkozott:

— Furcsa támogatás ez! Közvetítők útján történik, s ami a legérdekesebb, az a célja, hogy olvasóközönséget teremtsen. Ezzel kapcsolatban van egy kisded elméletem. Úgy gondolom, az irodalmi díjak léte azt bizonyítja, hogy nincs olvasóközönség, ezért kell hát megteremteni. Olyasvalami ez, mint az ártézi kút. Keresni, kutatni kell a közönséget, s nem lehet tudni, hol van. Nem szándékom megszólalni a zsűriket, de az irodalmi díjak jelentőségét valahogy egészségtelennek látom. Azt bizonyítja, hogy nincsen élő társadalmunk. Egy élő társadalomnak nem volna szüksége irodalmi díjak megszervezésére.

Az igazak kora

A Rudolf Alexander Schröderről elnevezett német színmű-irodalmi díjat Siegfried Lenz nyerte el *Zeit der Schuldlosen* (Az igazak kora) című színdarabjával.

Nemcsak a darab címe, hanem tartalma is sok mindenben emlékeztet Mirko Božić *Pravednik* című színművére. Akárcsak Božić színdarabjában, a *Zeit der Schuldlosen*ben is olyan helyzetbe kerül egy embercsoport, hogy csupán egyikük elítélhetése igazolhatja a többiek ártatlanságát. Akárcsak Božićnál, Lenznél is azt állapítja meg a vizsgálat, hogy mindannyian bűnösök. Lenznél — hogy a helyzet még teljesebb legyen — a vizsgálatot a csoport egyik tagja, a Diák vezeti, aki a Szállodással, a Bankárral, a Paraszttal, a Mérnökkel, a Kocsissal, a Báróval és az Orvossal együtt négy évvel korábban ugyanabban a cellában ült. Szabadságuk ára a kilencedik fogoly, egy anarchista merénylő halála volt. A diktátor, akire a merénylő annak idején rálőtt, megbukott, és az új hatalom halált követel a merénylő haláláért. A Diáknak, aki közben az új kormány hívévé szegődött, kell eldöntenie, ki érdemel halált.

A probléma — állapítja meg a *Merkur* legújabb száma — a színdarab végéig megoldatlan marad, csupán az derül ki, hogy a Szállodás a diktátor bizalmi embere volt, meg az, hogy a Ban-

kár gondoskodott a volt rendőrfőnök pénzügyeiről, a Paraszt őrt állt, amikor a gyilkosság történt, a Mérnök bátyja, a diktátor testőre, áldozatul esett a merényletnek, a Kocsis bántalmazta a merénylőt, a Diák feküdt legközelebb a merénylő ágyához, a Báró morfinista volt, és mielőbb ki kellett szabadulnia, hogy hozzájusson megszokott kábítószeréhez. Röviden: mindannyian bűnösök lehetnek.

A szerző a párbeszégeket, sőt a cselekményt is alárendelte az alapgondolatnak. Az emberek nem élőlények, hanem erkölcsi tanulságokat hangoztató automaták. Idézzük a szindarab egy részét:

Szállodás: Számomra ez nem jelent különbséget. Mi egyáltalán nem vagyunk belekeverve a dologba. Az egész a kormányzó ötlete volt. Ő adta ki az utasítást!

Báró: Szóval nincsen hiba. Megtörtént, ami annyira jellemzi korunkat, engedelmességből gyilkoltak. Márpedig aki utasítás alapján öl, enyhítő körülményre tarthat számot. Ūristen, kicsoda felfogás! Nem mutatunk megértést egy gyilkos iránt, aki pénzvágányból vagy szenvedélyből öl, de fölmentjük azt, aki engedelmességből gyilkol.

Szállodás: Nem engedhetem meg, hogy így beszéljen, Báró! Csak nem akarja azt mondani, hogy önként követtük el? Éppen olyan jól tudja, akárcsak én, hogy a kormányzó adta ki a parancsot.

Diák: Igen, ő maga azonban semmit sem tett, s nem is volt jelen, amikor Sasont (a merénylő) megölték. Az a pillanat csak a miénk volt...

A harmincas évek irodalma

Úgy látszik, a hidegháború idején is lehet tárgyilagosan bírálni az ellenfél alkotásait — a *Saturday Review* legújabb számában közölt, és Daniel Aaron *Writers of the Left: Episodes in American Literary Communism* (Baloldali írók: Az amerikai irodalom kommunizmus epizódjai) című művével foglalkozó bírálat készítetett bennünket erre a gondolatra. A könyv — amint a címből is kiderül — a harmincas évek amerikai irodalmáról szól, amelyet erős baloldali áramlatok jellemeznek. Ehhez a kommunizmusbarát irodalmi mozgalomhoz a legkiválóbb amerikai írók tartoztak. Steinbeck, Dos Passos, Theodor Dreiser és Hemingway korszaka volt ez.

Aaron hangsúlyozza, hogy nem mindegyik író ismerte Marxot, s nagy részük sohasem volt tagja a kommunista pártnak. Azért csatlakoztak a szociális mozgalomhoz, mert tele voltak humanus érzelmekkel, ez készítette őket rá, hogy mindennekélőtt és mindenekfölőtt írók legyenek, ez adta nekik azt a meggyőződést, hogy hűtlenné válnának alkotó elveikhez, ha meghátrálnának az Amerikát akkoriban sújtó gazdasági problémák elől.

„Manapság divatos arról beszélni — folytatta az író —, hogy a harmincas esztendőök baloldali irányzata csak arra volt jó, hogy a rossz írók jobbaknak látszanak, meg arra, hogy a jó írók rossz könyveket írjanak. Nyilvánvaló, hogy ez nem igaz. Farrel, Caldwell, Dos Passos és Steinbeck abban az időben írták meg legjobb műveiket, azok meg, akiknek az idő megártott, nem voltak mások, mint pártpropagandisták, úgynevezett proletár regényírók, akiknek tehetsége messze elmaradt forradalmi elszántságuk mögött. A kommunizmus volt a köszörűkő, amely élessé, edzetté tette az értelmiségieket és művészeket, és abban az időben való-

ban szükség volt köszörűköre, de veszedelmes volt tartósan a közelében maradni. A marxista szellem alkalmat adott az íróknak, hogy megedződjenek, a kor pedig olyan feltételeket kényszerített rájuk, amelyeket ma is sokan nélkülöznek: egyszerű, mindenkit érdeklő témákat és olyan vitalitást, amelyből irodalmi etika fejlődhetett. Ma már azonban mindez a multé: a hajdani amerikai baloldali írók időközben a korábban tagadott és támadott rendszer szószólói lettek. Egyiküket a vallás, másikat az egyetemek vonzották magukhoz, ismét mások jövedelmező munká kaptak, vagy bestseller-írók lettek.”

A *Writers of the Left* írójának erre a megállapítására reagálva, idézi a bíráló Malraux szavait: „A politikai idealizmustól a politikai valóságig vezető utat hajdani énjeink holttesteit borítják”.

Az író nem azonos az emberrel?

A *Neue Deutsche Hefte* című folyóiratból szereztünk tudomást arról, hogy a Suhrkamp Verlag kiadta Berthold Brecht *Flüchtlingsgespräche* (Menekültek beszélgetései) című írását. Az a tény, hogy egy keletnémet író 1940-ben és 1941-ben, finnországi emigrációban írta a szóbanforgó szöveget, s hogy halála után Nyugat-Németországban adják ki, ékesszólóan beszél a berlini fal mindkét oldalán uralkodó viszonyokról.

Talán éppen maga Brecht személye, műve jellemzi legjobban, noha gunyorosan torzítva, a két Németország kulturális viszonyait. A keletiek némileg idegesen dicsérik, a nyugatiak — a nyugtalan lelkiismeret tagadhatatlan jelei kíséretében — szidják. A bajor kulturálisztér nemrégiben ezt mondta:

— Hiszem, az állami színházak igazgatói tisztában vannak vele, hogy a repertoár összeállításakor milyen mértékben kell tekintetbe venniök a politikai helyzetet. Véleményem szerint, a jelenlegi feszült politikai viszonyok között, az állami színházaknak nem kellene egyetlen olyan színdarabot sem műsorra tűzniök, amely politikai nyugtalanságot kelthetne, még akkor sem, ha Berth Brechtről van szó.

Viszont — Brecht színdarabjait igen gyakran adják elő a nyugatnémet színházak, mert — amint a freiburgi színház igazgatója megjegyezte — „Brecht, az író, már régen nem azonos Brechttel, az emberrel”. Hasonló a helyzet a könyvkiadás terén is.

A *Flüchtlingsgesprächet* éppen olyan vegyes érzelmekkel fogadta a közönség, mint Brecht többi művét. A *Neue Deutsche Hefte* — a szöveg szépségeinek dicsérete mellett — nem mulasztja el az alkalmat, hogy kétszínűséggel vádolja a szerzőt.

A 165 oldalas könyvben közölt 18 képzeletbeli beszélgetést két emigráns folytatja a helsingforsi vasúti vendéglőben. Egyikük fizikus, a másik vasmunkás. A beszélgetések „slágvortjait” a munkás veti föl, s ezek a szavak csaknem kivétel nélkül gunyoros megjegyzések a háború első éveiben kialakult németországi helyzetről. A fizikus nem szereti a munkát, nincs érzéke az áldozatok, a hazaszeretet iránt, s azért zeng dicsőhimnuszokat az iskoláról, mert — megrontja a gyermekek lelkét. A munkás meg kicsúfolja a nemzetek háborús céljait, egymás után sorolja föl és gúnyolja ki valamennyit. Többek között megemlíti a szovjet háborús célkitűzéseket, s így beszél róluk:

— A legkevesebb finomság a szovjet népben van! Egyetlen okot sem hoztak föl Lengyelország megszállására, így hát a világ kénytelen volt feltételezni, hogy az egész hadműveletet egyszerűen katonai célokból, honvédelmi szempontokból hajtották végre, tehát közönséges, önző szándékkal.

A folyóirat azért idézi a könyvnek ezt a részét, hogy példáját adja Brecht stílusbeli akrobáciájának: mindenkit kigúnyol, nem állhatta meg, hogy gúnyt ne űzzön abból az országból is, amely mellett állást foglalt, viszont a gúny fullánkját ellenfelei felé irányította.

Brechtnek szokása volt — állapítja meg a bíráló —, hogy az erkölcsi szigorú politikai kompromisszumokkal vegyítse, ezért nem tudott ezekben a beszélgetésekben sem határozott állást foglalni.

Francoise Sagan — a gonosz

Akár sikere van Francoise Sagannak, akár bukásban van része, minden alkotását enyhe lebecsülés kíséri nyomon. Talán hirtelen fölemelkedésének, diadalának, egyik napról a másikra keletkezett hírnevének tulajdonítható ez az állásfoglalás, főleg a kritika kemény hangja színdarabjaival szemben, amelyek mindig a szórakoztatás határait súrolják.

A *Les violons parfois...* (A hegedűk néha...) című színdarabjáról is lesújtó bírálatot olvastunk. A színműről annyit tudunk, hogy ismét szerelmi háromszögről szól, és éppen ezért hat meglepően az a melegség, amellyel Francois Mauriac, az idős katolikus moralista író megemlékezik Sagan legújabb alkotásáról. Igaz, tapasztalatból tudjuk, hogyan, milyen játékos könnyedséggel tud alkalmazkodni Mauriac a legellentétesebb, legmodernebb dolgokhoz is.

Francois Mauriac ott volt tehát a *Les violons parfois...* bemutatóján és a *Figaro Littéraire*-ben, megszokott rovatában be is számolt róla. Többek között így:

„Kevésbé érdekel ez a színdarab, mint az a megvilágítás, amelybe a szerzőt állítja. A világon senki sem adhatna kedvezőtlenebb képet magáról, mint ez esetben Sagan. És senki sem tehetné ezt kevesebb tudatossággal, bátorsággal vagy... közönyvel. Azt a meghatározatlan valamit, ami mindig megfog ennél a fiatalasszonynál, még akkor is, ha kevésbé értékes írásaival foglalkozom, most már nem érzem annyira határozatlannak. Pontosan tudom, mi hatott meg: az, ahogyan a rosszat nézi, a rosszról kialakított szemlélete. S ha valaki azt kérdi, miért kell az egész felűjni, annak azt válaszolom, hogy tévedésben él, mert az embereket nem erényeik és bűneik osztják két táborra, hanem a jó és a rossz fölismerésének képessége, amivel vagy rendelkeznek, vagy nem. Ez az évszázad, amely halálra ítélte az istent, elcsíftotta a rossz fölött ítélkező lelkiismeret szavát is. Manapság már nemcsak azt látjuk, hogy a rossz nem rossz, hanem sokak számára éppen a jó lett rossz. Ezért illetődtem meg tegnap este a Gymnase színházban látott színdarabtól. A gonosz inkarnációja ez a darab, a gonoszé, amely önmagát leplezi le, önmaga nyilatkozik meg heves őszinteséggel.”